

ХАРАКТЕРИСТИКА НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Сизоненко А. С.

Статтю присвячено дослідженню характеристики неповнолітніх осіб, які вчиняють або можуть учинити кримінальні правопорушення.

Доведено, що неповнолітнім, який учинив кримінальне правопорушення, може бути визнана особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років із сукупністю певних ознак суспільно небезпечної особи та суспільно значущих властивостей, що обумовлюють учинення суспільно небезпечного діяння.

Розроблено типологію неповнолітніх правопорушників, що допоможе спрогнозувати можливу протиправну поведінку підлітків та індивідуалізувати застосування до них заходів впливу. Також на основі проведеного дослідження запропоновано власну типологію неповнолітніх правопорушників, яка водночас охоплює їхні основні відмінні характеристики. На думку автора, існують такі типи неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення: а) «випадковий» - учинення діяння внаслідок випадкового збігу обставин, необережності й неготовності протистояти ситуації; упередженості загальній позитивній спрямованості особистості; б) «ситуативний» - учинення діяння внаслідок потрапляння у відповідну негативну ситуацію через нестійкість загальної орієнтації особистості, «хисткий» характер; в) «нестабільний» - учинення діяння особами, які раніше вчинили незначні правопорушення й перебувають на обліку в органах внутрішніх справ, мають переважно негативну спрямованість особистості, але не досягли рівня стійкості; г) «злісний» - учинення діяння особами, які характеризуються відносно стійкою антигромадською спрямованістю особистості (неповнолітні, які вчинили злочини неодноразово).

Визначено, що перспективи подальших розвідок полягають у більш детальному та розширеному дослідженні особи неповнолітнього злочинця, характеристиці його особистісних ознак і виокремленні на основі проведеного дослідження нових критеріїв для типологізації неповнолітніх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення.

Ключові слова: неповнолітні злочинці, кримінальні правопорушення, типологізація, поведінкові особливості.

Syzonenko A. S. Characteristics of minors, who commit criminal offenses

The article is devoted to the study of the characteristics of minors who commit or may commit criminal offenses.

A juvenile who has committed a criminal offense can be recognized as a person between the ages of fourteen and eighteen with a set of certain features of a socially dangerous person and socially significant properties that determine the commission of a socially dangerous act.

The opinions of criminologists on determining the constituent elements and properties that are inherent in the personality of a juvenile offender, as well as behavioral characteristics of his character under the age of eighteen, which become one of the main factors in a person's decision to commit a criminal offense. The typology of juvenile offenders has been identified, which will help predict possible illegal behavior of adolescents and individualize the application of measures of influence against him. Also, on the basis of the conducted research, the own typology of juvenile offenders is offered, which at the same time covers their main distinctive characteristics. In our opinion, the following typology of juveniles who have committed criminal offenses is more optimal and at the same time covers the main distinctive characteristics: a) "accidental" - committed an act due to a coincidence, recklessness and unpreparedness to resist the situation, contrary to the general positive orientation of the individual; b) "situational" - committed crimes as a result of getting into a corresponding negative situation due to the instability of the general orientation of the individual, "shaky" nature; c) "unstable" - the commission of crimes by persons who have previously committed minor offenses and are registered with the police. Have a predominant negative orientation of the individual, but have not reached the level of stability; d) "malicious" - persons who have committed crimes are characterized by a relatively stable anti-social orientation of the individual (minors who have committed crimes repeatedly).

It is noted that the prospects for further research consist in a more detailed and expanded study of the personality of a juvenile offender, characterization of his personality traits and the selection, on the basis of the study, of new criteria for the typology of juveniles committing criminal offenses.

Key words: juvenile delinquents, criminal offenses, typology, behavioral features.

Постановка проблеми. Питання характеристики неповнолітніх осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення, є складним з неоднозначним у дослідженні, адже стосується вельми специфічної для пізнання мотиваційної злочинної поведінки особи, що не досягла повноліття. Незавершеність процесів формування особистості, деформація під впливом соціальних мотивів внутрішніх потреб та інтересів особи, фізична та психічна незрілість неповнолітнього, обмеженість життєвого досвіду - все це призводить до викривлення свідомого сприйняття фактів і негативно впливає на загальну спрямованість особистості неповнолітнього. У зв'язку з цим необхідне більш детальне дослідження поведінкових особливостей неповнолітніх, складових елементів його характеру, що в сукупності й визначають особу неповнолітнього як потенційного злочинця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням особи неповнолітнього злочинця займалися такі вчені, як Г.А. Аванесов, Ю.М. Антонян, А.А. Реан, В.С. Мухіна, Г.М. Мінковський, О.О. Кваша, П.М. Якобсон та інші, однак і сьогодні дослідження структури особистості неповнолітнього злочинця, його поведінкових особливостей є досить актуальною та дискусійною темою.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті - усебічно дослідити характеристику, структурні елементи особистості, а також поведінковий аспект неповнолітньої особи-злочинця.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України, неповнолітньою вважається особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [1].

Неповнолітньою особою, що вчинила кримінальне правопорушення, на наш погляд, варто вважати особу у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років із наявною сукупністю певних ознак суспільно небезпечної людини та соціально значущих властивостей, що обумовлюють учинення суспільно небезпечного діяння.

Варто зазначити, що особистість неповнолітнього злочинця, як і будь-яка особистість, включає певну систему морально-психологічних властивостей - поглядів і переконань, потреб та інтересів, життєвих цілей та очікувань, інтелектуальних, емоційних і вольових особливостей. Разом із тим ця особистість характеризується певними статевими ознаками, виконує в суспільстві визначені соціальні ролі, а також, можливо, має в біографії факти вчинення злочинних діянь у минулому тощо [2, с. 89].

Що стосується емоційного складника характеру неповнолітніх злочинців, то вона характеризується підвищеною збудливістю, поєднаною з переміною настрою, дратівливістю. Але рішення вчинити злочин - це, як правило, наслідок моральної деформації особистості, недостатнього соціального розвитку підлітка, а не його вікових особливостей. Більшості неповнолітніх злочинців властива брутальність, зухвалість, дратівливість як результат поганого виховання або взагалі його відсутності. Ці фактори обов'язково необхідно враховувати при контакті з такими людьми. Також їм властива упертість і нещирість, яка межує з упертістю. При цьому необхідно враховувати, що нещирість підлітка не завжди визначається тільки рисою характеру. Як правило, підліткова нещирість є результатом неправильного розуміння дружби й товариства, страхом виглядати зрадником, бажанням виділитися або привернути увагу. Не маючи належного виховання, неповнолітні виявляються невідповідними до життєвих ситуацій, легко потрапляють під вплив вуличних угруповань асоціальної спрямованості, починають уживати алкоголь, наркотики, втягуються в аморальну діяльність аж до злочинної. У результаті в дітей виникають негативні та антигромадські звички й інтереси, формується антисуспільна поведінка, педагогічна занедбаність [3].

Щодо поведінкових особливостей неповнолітніх П.М. Якобсон стверджував, що саме в цьому віці формується характер людини, закладаються основи його світогляду, інші психічні особливості, що впливають на поведінку, образ думок, почуття, ставлення до людей і навколишнього світу в цілому. Проте неповнолітнім ще не вистачає власного досвіду для визначення оптимальної моделі поведінки, тому схильність до наслідування є характерною особливістю такого віку. Як об'єкт для наслідування здебільшого обирається «сильна» особистість, проте яка не завжди може слугувати позитивним прикладом. Також для осіб, що не досягли повноліття, на думку П.М. Якобсона, характерні легка збудливість, різка зміна настрою та переживань. Через образи, яку важко пережити, особа навіть здатна скоїти самогубство [4].

А.А. Реан уважав, що поведінку неповнолітнього, у тому числі протиправну, характеризує лише поведінка такої ж неповнолітньої особи, яка наповнює життя не тільки новими інтересами, а й за певних обставин може стати правилом поведінки в майбутньому. Також науковець стверджує, що особливістю такого віку є рівень фізичної агресії, що корегується рівнем власної

самооцінки. Чим більша самооцінка, тим більшою є схильність до прояву фізичної агресії [5].

Щодо поведінкових особливостей неповнолітніх В.С. Мухіна зазначала, що в підлітка дуже палкі почуття, а тому часом ніщо не може зупинити його в прагненні до досягнення обраної мети (незалежно від її характеру), для нього не існує в цю мить ані моральних перепон, ані страху перед людьми та навіть смертю. Є тільки мета, крім неї, нічого. Така категоричність у поведінці притаманна здебільшого лише неповнолітнім [6, с. 400].

Особистість неповнолітнього злочинця, на думку Ю.М. Антоняна, відрізняється передусім своєю соціальною та психологічною в цілому життєвою незрілістю, несформованістю ідеалів і цілей, які можуть бути поставлені ними самими. Вони ще не знають або не зовсім знають, що являють собою, не опанували себе необхідною мірою. Тому можуть погодитися вчинити злочин, особливо якщо пропозиція про це відходить від вельми шанованої для них людини. На особистість неповнолітнього злочинця значний вплив чинить група. Якщо ж підліток відірваний від сім'ї, позбавлений емоційних зв'язків із батьками, ще погано вчиться в школі, неформальна мала група однолітків стає для нього єдиною нішею в житті. Тільки тут його розуміють, приймають, а іноді навіть цінують, а тому така група стає чимось на зразок його сім'ї або замінює її. Якщо група робить суспільно небезпечні вчинки, підліток частіше бере участь у них, щоб не відстати від своїх товаришів, не втратити місце в групі, яку він цінує [7].

Варто зауважити, що особі злочинця притаманна система ознак, властивостей та інших показників, які в сукупності визначають її як людину, що вчинила злочин. Через цю систему розкривається характеристика злочинця, виявляються причини, що породжують саму злочинну поведінку.

На думку Г.А. Аванесова, структура особистості злочинця складається з двох підструктур: психологічної (індивідуальність) та соціальної (ролі й діяльності в соціальній сфері).

Психологічна підструктура будується за рівнями, де до нижчого відносяться біологічно обумовлені природні властивості й особливості, а найвищий рівень утворює спрямованість особистості. У свою чергу, у загальній структурі особистості можна лише умовно виділити кримінологічний рівень, де особливу увагу варто зосереджувати на антигромадській спрямованості особистості та особистій установці злочинця. За такого під-

ходу, зазначав Г.А. Аванесов, у структурі особистості злочинця виділяються три основні групи ознак: а) загальні ознаки особистості; б) особливі ознаки особистості злочинця; 3) ознаки особистості конкретного суб'єкта, який учинив злочин, індивідуалізують його як особистість злочинця [8, с. 264-265].

На думку Г.М. Міньковського, особливості особистості злочинця, які можуть бути пов'язані з механізмом злочинної поведінки, можна відобразити за допомогою такої структурної характеристики: 1) демографічні ознаки; 2) культурно-освітні ознаки (які не збігаються з демографічними); 3) потреби, інтереси і ставлення до провідної діяльності; 4) потреби, інтереси і ставлення до побуту й дозвілля; 5) емоційно-вольові ознаки, у тому числі пов'язані із соматикою і психопатологією; 6) безпосередні мотиви та інші моменти, що характеризують злочин; 7) соціально-мотиваційні особливості особистості [9, с. 27-28].

О.О. Кваша, намагаючись урахувати всі найбільш значущі елементи особистості злочинця, виокремив такі її складники: 1) підструктура, що передбачає соціальні ролі і статуси особистості (соціальне походження, посада, професійна приналежність, сімейний стан тощо); 2) підструктура, яку утворюють морально-психологічні властивості особистості (морально-політичні, світоглядні та моральні риси; погляди, переконання, цілі; психологічні риси: емоційні, вольові та інтелектуальні особливості, наявність психологічних відхилень); 3) підструктура, що включає спонукальну сферу особистості (потреби, здібності, інтереси, мотиви, ідеали, звички, правосвідомість); 4) підструктура, що охоплює психофізіологічну сторону (стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної конструкції тощо); 5) підструктура, що включає правову характеристику (відомості про характер учиненого злочину, його мотивація, роль особи в скоєнні злочину, наявність судимості, рецидив тощо) [10, с. 134].

У фундаментальній праці «Курс сучасної української кримінології» академік А.П. Закалюк акцентував увагу на тому, що структуру особи злочинця варто будувати на підставі уявлення про структуру особи взагалі та з розумінням необхідності визначення її так, щоб була відображена детермінуюча роль кожного її елемента (груп елементів), а також предметне значення останньої та її специфіка як об'єкта запобіжного впливу. Виходячи із цих міркувань, А.П. Закалюк пропонує структуру особи злочинця, що складається з дев'яти блоків (груп) ознак, а саме:

1) ознаки формування, соціалізації особи:

- освіта: її рівень, профіль, у тому числі загальний рівень і спеціальний профіль;
- наявність спеціальності (професії);
- відомості про риси, набуті в батьківській сім'ї, у тому числі соціальні риси та характеристики самих батьків, їхнє ставлення й участь у формуванні та вихованні особи, наявність у батьків антисуспільної поведінки, аморальних учинків, алкоголізму, наркоманії, фізичних чи психічних вад; тривалість перебування особи в батьківській сім'ї після народження, причина вибуття із сім'ї; риси, звички, моральні вимоги, набуті в сім'ї;

- ознаки, риси, звички, досвід, набуті у звичному мікросередовищі (у дитинстві, юнацтві, у нинішній час), у тому числі в безпосередньому оточенні в сім'ї, за місцем проживання, місцем проведення вільного часу; загальні соціальні та соціально-психологічні ознаки звичного мікросередовища;

- характер (зміст) занять у вільний час, культурні потреби, інтереси, їх задоволення;

- участь у діяльності об'єднань громадян;

2) ознаки соціального статусу та соціальних ролей:

- соціальне становище, рід занять, характер виробництва (навчання);

- сімейний стан, наявність дітей, можливостей і засобів їх утримання, навчання, виховання, ставлення до долі дітей, тривалість перебування в сім'ї, стосунки між подружжям;

- соціальні житлові умови, їх придатність для нормального проживання;

- належність до соціальних груп суспільно прийнятної спрямованості, у тому числі за інтересами, умовами життя, іншою необхідністю;

- належність до груп асоціальної або антисуспільної спрямованості. Характер занять, діяльності групи, мотиви участі, належності: інтереси, потреби, залежність; роль у групі, тривалість перебування, негативні наслідки, у тому числі суспільні оцінки; корегувальний вплив, притягнення до відповідальності (адміністративної, кримінальної), покарання, умови його відбуття, вплив, соціальні наслідки;

- соціальні плани (перспективи) особи на майбутнє: наявність, предметність, заходи практичного здійснення, суспільна прийнятність, умови та ймовірність здійснення, можливі соціальні наслідки для оточення, особи;

3) безпосередні ознаки спрямованості особистості:

- потреби, інтереси, соціальні цінності в основних сферах життєдіяльності: сім'я, навчання, праця, культура, взаємини між людьми; ставлення до них, загальнолюдських цінностей, норм моралі, права;

- діяльнісні прояви в основних сферах життєдіяльності суспільства: зміст, спрямованість, результати, суспільне ставлення, оцінки, заохочення;

- асоціальні або антисуспільні потреби, інтереси, цілі, діяльнісні прояви: зміст, спрямованість, мотиви, форми реалізації, соціальні результати, соціальна оцінка, ставлення до неї;

4) демографічні ознаки, що мають соціальне та психологічне значення:

- стать;

- вік;

5) психофізіологічні особливості: реакції, адаптації, моторики, тип вищої нервової діяльності, особливості темпераменту, мислення, у тому числі вади, психофізіологічні риси, що мають генетичне походження;

6) показники фізичного здоров'я:

- загальний стан, фізичні вади, що безпосередньо впливають на можливості соціальної адаптації, розвитку, діяльності;

- хронічні захворювання соматичного типу;

- захворювання, що є наслідком антисоціальної (аморальної) поведінки: алкоголізм, наркоманія, венеричні захворювання, ВІЛ/СНІД;

7) показники психічного здоров'я: патологія, що виключає осудність; аномалії (відхилення), що її обмежують, аномалії в межах осудності;

8) індивідуальні психологічні риси:

- риси характеру, у тому числі негативні та суспільно небажані (неприйнятні), зокрема грубість, нечесність, агресивність, злобність, жорстокість, нахабство, користолюбство, скаредність, цинізм, егоїзм, мстивість, боягузтво, замкненість, зверхність. Позитивні та суспільно бажані риси: комунікабельність, доброта, довірливість, сміливість, чесність, відсутність користолюбства;

- вольові якості, у тому числі інертність, властивість підпадати під чужий вплив, млявість, рішучість, наполегливість, здатність підкорювати своєму впливу тощо;

- емоційні риси, у тому числі бурхливість, невраїноваженість, дратівливість, образливість, байдужість, черствість, сором'язливість, ревність, чуйність, незворушність;

9) ознаки, пов'язані з учиненням особою злочину. Здебільшого це кримінально-правові ознаки самого злочину:

- ознаки складу злочину, об'єктів посягання, суспільна небезпечність останніх (за системою Кримінального кодексу); способи досягнення злочинної мети; мотиви, що спонукали особу до вчинення злочину, його конкретні результати, у тому числі заподіяна ним шкода; вина й роль особи в злочинному діянні, форма останнього (індивідуальна, групова, організована) тощо;

- ознаки ставлення особи до вчиненого, у тому числі до доказів, потерпілого, завданої шкоди, призначеного покарання;

- інші кримінально-правові ознаки: наявність колишніх судимостей, характеристика (класифікація) злочинів, за які особа була раніше засуджена; відбуття покарання за попередніми судимостями, застосування різних видів дострокового, умовно-дострокового звільнення від відбуття покарання або звільнення від кримінальної відповідальності.

Запропонована А.П. Закалюком структура особи злочинця є типовою моделлю, за якою може будуватися структура особи конкретної людини, яка вчинила злочин певного виду [11, с. 258-262].

А.Ю. Габрелян у науковій роботі, присвяченій дослідженню проблем протиправної поведінки неповнолітніх і шляхам їх вирішення, критеріями, що є визначальними в схильності неповнолітніх до правопорушень, закріплював: 1) біологічні фактори; 2) особистісні характеристики і 3) найближче соціальне оточення неповнолітнього [12, с. 129].

Аналізуючи досліджувані погляди науковців щодо складових елементів особистості особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, у тому числі неповнолітнього злочинця, можна зробити власний умовивід з приводу того, що складовими елементами особистості неповнолітніх осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення, є такі:

- соціально-демографічні (характеризуються сукупністю персонографічних ознак і відомостей про соціальну роль і місце неповнолітнього в соціумі: стать, вік, освіта, соціальний стан, професія, вид діяльності);

- кримінально-правові (показують ступінь суспільної небезпечності неповнолітніх злочинців, глибину та стійкість їх антисуспільної спрямованості через учинені ними суспільно небезпечні діяння, що мають ознаки певного складу злочину);

- морально-психологічні (особливості особистості неповнолітніх, які детермінують учинення ними злочинних діянь: хибне самовираження, спотворене уявлення про справжні цінності; прагнення до швидкого (миттєвого) ефекту при отри-

манні приємних вражень і відчуттів, тяга до примітивних розваг, до гострих відчуттів, емоційно збудливих ситуацій, підвищена емоційна збудливість, імпульсивність; байдужість до суспільних проблем, нехтування (часом показне) нормами суспільної моралі, погане усвідомлення суспільних норм, рамок та обмежень, занижене усвідомлення належного й почуття відповідальності за свої вчинки; загострене почуття незалежності, негативізм у ставленні до тверджень дорослих, швидкий перехід до відчуженості від близьких родичів і друзів; прагнення до наслідування; обмеженість інтересів, джерел інформації, егоїзм, низький рівень самокритичності, відсутність усебічної оцінки життєвих обставин, легкість відступу від усього, що пов'язано з труднощами досягнення мети; споживче ставлення як домінанта життєвої стратегії).

Говорячи про особистісні особливості неповнолітніх, що характеризують і подекуди відрізняють їх від дорослих і разом із тим впливають на можливість учинення ними злочинів, до таких можна зарахувати незавершеність фізичного й морального розвитку (емоційність поведінки); специфіку сприйняття, запам'ятовування та відтворення (фантазування, підвищена навіюваність); недостатній життєвий досвід (неповнота оцінок, легковажність у прийнятті рішень, відсутність самокритики) і, як наслідок, неадекватну оцінку конкретної ситуації, що нерідко призводить до вибору антисоціального способу поведінки (уживання спиртних напоїв і наркотичних засобів; звичка до азартних ігор); схильність до наслідування; намагання самоствердитися в оточуючому середовищі, показати самостійність, дорослість (звідси страх здатися боягузом); неправильне розуміння почуття дружби (узяти провину на себе, не викрити товаришів тощо); переоцінку своїх сил і можливостей; схильність до копіювання дій дорослих і прояв інфантильних мотивів (українська успішність у школі); вплив навколишнього середовища на мотивацію їхніх дій (відсутність контролю за поведінкою з боку дорослих) [3].

Також для неповнолітніх осіб, на відміну від тих, хто досяг уже повноліття, характерні такі поведінкові стереотипи:

- реакція опозиції - зумовлена завищеними претензіями до поведінки чи певної діяльності підлітків. Проявляється така реакція в прогулах, антисоціальній поведінці та залишенні домівки;

- реакція імітації - наслідування будь-якого зразка, яким також може бути антисоціальний герой;

- реакція негативної імітації - протиставлення наявній моделі; якщо модель негативна, то реакція на неї буде позитивною, і навпаки;

- реакція компенсації, наприклад, негаразди в навчанні можуть компенсуватися «сміливою», зухвалою та протиправною поведінкою;

- реакція гіперкомпенсації - нестійке прагнення до успіху в складній галузі діяльності; боязкість породжує вчинення зухвалого вчинку;

- реакція емансипації - прагнення до позбавлення від опіки старшого покоління, неприйняття загальноприйнятих норм і правил поведінки, норм закону; прагнення до самоствердження;

- реакція групування - об'єднання однолітків у групи за спільними інтересами, направленістю дій чи спільнотами за територіальним принципом;

- реакція захоплення - наявність у підлітків певного виду хобі [13].

Що стосується типологізації осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, то варто зауважити, що вона є певною характеристикою таких осіб, дає змогу розкрити суть, причини, закономірності зародження та розвитку злочинної поведінки певного суб'єкта, розробити певний прогноз.

Класифікація неповнолітніх, які вчинили злочини, є необхідною для:

а) використання у вивченні злочинності неповнолітніх і в проведенні профілактичної роботи, у судочинстві у справах неповнолітніх, у застосуванні та виконанні покарання, призначеного таким особам;

б) служіння основою з приводу приватних класифікаційних систем, «що обслуговуються» шляхом простеження динаміки одного або групи ознак різних напрямів боротьби зі злочинністю неповнолітніх, рішення окремих завдань у цій галузі;

в) комплексного характеризування всіх основних сторін виділених типів особистості, ступенів повноти проявів особистісних якостей у діянні й ступенів управління ситуацією;

г) характеризування комплексу особистісних особливостей з точки зору не лише наявності, а й внутрішньої узгодженості або суперечливості, а так само за ступенем вираження (інтенсивності прояву, що визначає підпорядковані ролі в особистісній структурі);

г) виявлення ступеня впливу вікових особливостей на загальносуспільну (у тому числі злочинну) поведінку;

д) забезпечення, з одного боку, «наскрізної» характеристики особи неповнолітнього злочинця (виходячи з її спрямованості, соціальної орієнтації, а з іншого - відмежування окремих особистісних типів);

е) виявлення внутрішнього співвідношення між особистісними характеристиками як етапами, «вузловими пунктами» розвитку спрямованості особистості для можливого, з одного боку, ретроспективного аналізу шляху певного підлітка до вчинення злочину, а з іншого - оцінці можливої подальшої поведінки підлітка залежно від умов, які будуть створені при відбуванні покарання;

є) забезпечення порівняння типології неповнолітніх і дорослих злочинців [14].

Типологія неповнолітніх злочинців повинна допомогти в прогнозуванні, яке здійснюється в конкретному випадку у двох напрямках: 1) щодо можливої поведінки підлітків, що володіють особистісними характеристиками, схожими з характеристикою підлітка, яка вчинила злочин, у період, який йому передував (профілактичний прогноз); 2) щодо можливих варіантів майбутньої поведінки підлітка залежно від характеру і тривалості заходів впливу на нього (прогноз, «що обслуговує» призначення й виконання покарання).

А.А. Потапов, досліджуючи типологію саме неповнолітніх правопорушників, запропонував таку диференціацію типів: а) учинення злочину випадково, за наявності певної ситуації, однак при загальній позитивній орієнтації особи; б) учинення злочину в результаті сукупної дії зовнішнього впливу, ситуації та мінливої орієнтації особи; в) учинення злочину в результаті переважно анти-суспільної орієнтації особи; г) учинення злочину відповідно до злочинної установки особи та активного пошуку й навіть створення приводу, сприятливої ситуації [15, с. 90-92].

Також А.А. Потапов здійснив спробу поєднання соціальних, соціально-психологічних і психологічних ознак як критеріїв поділу осіб на певні типи. Однак кожний із типів охоплює три групи невід'ємних ознак: зовнішні ознаки, що впливають на особу, внутрішні ознаки самої особи та ситуація, у якій мають прояв перші дві групи факторів [15, с. 93-98].

Вельми цікавою є типологізація неповнолітніх злочинців, надана С.М. Мировичем. Так, неповнолітні особи, що скоюють злочини, поділяються на такі групи:

1) переважно-корисливий тип, проявляється в категоріях:

- особи, у яких рішення застосувати насильницькі дії в корисливих цілях виникає ще до початку злочинної діяльності;

- особи, у яких рішення використовувати насильство виникло в ході скоєння злочину;

2) переважно насильницький тип, проявляється в категоріях:

- особи, у яких при заволодінні майном насильницьким шляхом відсутня корислива мотивація;
- особи, корислива мотивація яких має супутній, похідний від первинної некорисливий характер мотивації [16, с. 57-64].

На наш погляд, більш оптимальною й такою, що водночас охоплює основні відмінні характеристики, є така типологізація неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення:

а) «випадкові» - учинили діяння внаслідок випадкового збігу обставин, легковажності й непередбачуваності до опору ситуації, усупереч загальній позитивній спрямованості особистості;

б) «ситуаційні» - учинили злочини в результаті потрапляння у відповідну негативну ситуацію внаслідок нестійкості загальної спрямованості особистості, «хиткого» характеру;

в) «нестійкі» - учинення злочинів особами, які раніше допускали дрібні правопорушення та перебувають на обліку в поліції. Мають переважно негативну спрямованість особистості, проте не досягли рівня стійкості;

г) «злісні» - особи, які вчинили злочини характеризуються відносно стійкою антигромадською спрямованістю особистості (неповнолітні, які здійснювали злочини неодноразово).

Висновки. Виходячи з проведеного дослідження, можна зробити висновок, що неповнолітнім, який учинив кримінальне правопорушення, можна визнати особу у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років з наявною сукупністю певних ознак суспільно небезпечної людини та соціально значущих властивостей, що обумовлюють учинення суспільно небезпечного діяння. Особистість неповнолітнього злочинця включає певну систему морально-психологічних властивостей - поглядів і переконань, потреб та інтересів, життєвих цілей та очікувань, інтелектуальних, емоційних і вольових особливостей. Проведення типологізації неповнолітніх злочинців має допомогти в прогнозуванні можливої поведінки підлітків, що володіють особистісними характеристиками, схожими з характеристикою підлітка, який учинив злочин, у період, який йому передував, і варіантів майбутньої поведінки підлітка залежно від характеру і тривалості заходів впливу на нього.

Перспективи подальших розвідок полягають у більш детальному та розширеному дослідженні особи неповнолітнього злочинця, характеристиці його особистісних ознак і виокремленні на основі проведеного дослідження нових критеріїв для типологізації неповнолітніх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення.

Література

1. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 01.01.2021).
2. Сахаров А.Б., Саркисов Г.С. Проблема преступности в современных условиях. Ереван : Айастан, 1991. С. 89.
3. Особливості розслідування окремих видів злочинів : мультимедійний навчальний посібник / НАВС. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/orovz/lections/lection9.html> (дата звернення: 01.01.2021).
4. Якобсон П.М. Чувства, их развитие и воспитание. Москва, 1976.
5. Реан А.А. Психология человека от рождения до смерти. Санкт-Петербург, 2002.
6. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. Москва, 2002. С. 400.
7. Антонян Ю.М. Личность несовершеннолетнего преступника. URL: <http://yurpsy.com/files/xrest/2/148.htm> (дата звернення: 01.01.2021).
8. Криминология : учебник / под ред. Г. А. Аванесова. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. С. 264-265.
9. Миньковский Г.М. О некоторых общих положениях криминологического изучения личности. Теоретические проблемы учения о личности преступника : сборник научных трудов. Москва : Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разработке мер предупреждения преступности, 1979. С. 27-28.
10. Кваша О.О. Организатор злочину. Кримінально-правове та криминологічне дослідження : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2003. С. 134.
11. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології : у 3 кн. . Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. С. 258-262.
12. Габрелян А.Ю. Протиправна поведінка неповнолітніх: проблеми та шляхи їх вирішення. *Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии* : сборник научных статей / под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дремина. Одесса : Феникс, 2007. С. 129.
13. Психологические особенности несовершеннолетних преступников : справочник. URL: https://spravochnik.ru/psihologiya/psihologicheskie_osobennosti_nesovershennoletnih_prestupnikov/ (дата звернення: 01.01.2021).

14. Особенности классификации несовершеннолетних преступников. Adhdportal. URL: http://adhdportal.com/book_1504_chapter_10__4._Osobennosti_klassifikaii_nesovershennoletnikh_prestupnikov.html (дата звернення: 01.01.2021).

15. Потапов А.А. Криминологическая характеристика личности несовершеннолетнего преступника. Москва : Траст, 2007. 268 с.

16. Миpович С.М. Криміналістическа типологія личности корыстно-насильственных преступников. *Вестник Московского университета. Серия 11 «Право»*. 1991. № 4. С. 57-64.

Сизоненко А. С.,
кандидат юридичних наук, доцент, заслужений
юрист України,
перший заступник директора
Департаменту персоналу МВС України